

foglyait mint öntudatos antifasisztákat gyászolta.) Neurath még a második világháború alatt írott könyvében tudatosan törekedett arra, hogy egyszerű nyelven írjon, úgy, hogy munkáját „széles körben el tudják fogadni, és ne rögtön hasznosítsa a vörös propaganda” (295.). Ez a félelme alaptalan volt. A hidegháborúban a „vörös propagandának” a legkevésbé volt szüksége egy olyan műre, mely a gázkamrák nélküli koncentrációs táborokról beszélt. Paul Neurath a háború után amerikai állampolgárként elismert és sokat publikáló szociológiaprofesszor lett, nem foglalkozott kéziratban maradt munkájával; visszatért Bécsbe, az egyetemen tanított és 2001-ben halt meg.

A kötet kiadása nagyon sok szakértő, barát és volt kolléga együttműködésével jött létre, akiket a gondos szerkesztők több oldalon keresztül sorolnak fel. Ezzel a munkával valósult meg Neurath terve, amit az első koncentrációs táborban töltött nap után elhatározott: emléket állít annak, amit átélt, hogy soha ne felejtsek el, és megértsék, mi is történt ott. Most már biztosak lehetünk benne, hogy a terve sikerült.

Pető Andrea

Életmentés vagyonért, valutáért a vészkorszakban*

Szita Szabolcs már hosszú évek óta egyik meghatározó személyisége a holokausztkutatásnak. A közelmúltban megjelent kötete az 1941–1942-ben alapított Budapesti Segély- és Mentőbizottság és főleg annak egyik vezetője, Kasztner Rezső tevékenységét mutatja be.

E sorok írójának már 2002. október végén módja volt meghallgatni e kötet főbb kérdéseit a jeruzsálemi Yad Vasem Intézetben. A vitán részt vevő történészek, magyar történelemtanárok, valamint a vészkorszak néhány túlélője heves vitába bonyolódott arról: hogyan lehet értelmezni, leírni és kötetben is közreadni a rettenetnek azt a szakaszát, amikor a módos zsidó családok teljes vagyonukat ajánlották és adták életükért cserébe. A hozzászólók mind támogatták a szerzőt abban, hogy értelmezze, írja meg a magyar történelem vészkorszakának ezt az összefüggését is.

Illyés Gyula azt írta ezekről az évekről: „...A bélyeg, amit viseltek ti melletteken, / ahányszor látom, forró foltot éget / a homlokomra: az én

* SZITA Szabolcs: *Aki egy embert megment – a világot menti meg. Mentőbizottság: Kasztner Rezső, SS-embervásár 1944–1945.* Corvina, Budapest, 2005. 174 p.

szégyenem! / Mindenkié, csak épp nem a tiétek!”¹ Illyés tudta, hogy a szégyenbélyeg helyén seb fog maradni, de abban bízott, hogy lesz gyógyulás, ha a seb majd a mélyéig kitárul. Szita Szabolcs most különösen mély sebekig ért el. Talán az egyetemet, főiskolát végző értelmiségi fiatalok már tanulják, hogy Weiss Manférd a csepeli vas- és fegyvergyárát ajánlotta fel családjá és a maga életéért cserébe. Lassan az is közismert tény, hogy Szondi Lipót nem hozhatott volna létre pszichológiai intézetet, ha nem marad életben és nem jut ki Svájcba. Talán kevésbé ismert, hogy e szörnyű „embervásárt” Kasztner Rezső kolozsvári születésű újságíró és cionista munkatársai szervezték. Most Szita Szabolcs szakszerűen megírt, képekkel és számos korabeli dokumentummal alátámasztott (gazdag névmutatóval ellátott) könyvéből megismerhetjük e bonyolult kusza folyamatot, amelyet a pénz és az élet össze nem mérhető értéke és furcsa értéktelensége szőtt át.

A könyvet elemzőn átolvasva is megmarad az olvasó etikai dilemmája: milyen lehet az a kor, amelyben az emberi élet kiváltható, váltságdíjjal megmenthető (46–47.)? A történelem szakos tanár, köztük e sorok írója is, sajnos tudja már, hogy az SS emberéletekkel is üzletelt. A Mentőbizottság és Eichmann tisztjei titkos tárgyalásainak eredményeként 1944 nyarán a magyar zsidók egy töredéke az auschwitzi halálgyár elől megmenekült. „Csak” ennyi volt a Kasztner-vonat(ok) értelme, amiért egyébként már Izraelben, 1957 márciusában Kasztnert egy szélsőséges nacionalista zsidó golyója a háza előtt a halálba küldte (167. oldal).

Ha csak a fenti gondolatokat olvashatnánk, tanulhatnánk Szita Szabolcs legújabb kötetéből, már akkor is gazdagodna tudásunk. A szerző azonban történészhez illő módon nem éri be a tanulságok lehetséges összegzésével, hanem kronológiai rendben haladva a már megjelent történeti munkákat is elemezte, s az újabban elérhető levéltári dokumentumokat (magyar és főleg német nyelven) is sorra vette elemzéséhez.

A szépen, gondosan tördelt kötetben számos fénykép (csoportkép, igazolványkép, derűs életkép gyermekkel) is közölt a szerző. A recensens kezdetben kissé értetlenül fogadta a számos SS-tiszt fényképét, azon dohogva, miért kellene még az arcuk is a tudáshoz. A kötet végére érve azonban elfogadta, nem elég az utalás, a név, a besorolás, valóban fontos lehet az emberéletekkel, a zsidó vagyonnal üzletelő német és magyar tisztek fényképe is ahhoz, hogy az utókor valóban szembenézessen a rettenetes korrall.

¹ ILLYÉS Gyula: Szégyen-bélyeg. In: *Konok kikelet. Válogatott versek*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1981. 123.

Szita Szabolcs könyve – éppen témája, fentiekben már vázolt gondolatsora alapján és okán – nem könnyű olvasmány. Talán maga a szerző is érzékelteti könyve főbb kérdéseinek bonyolultságát, amikor a címet több sorban írja le, s a főcímnek választott sort a Talmudból idézi. Beszédese a könyv borítólapja is: a fekete-fehér fényképen ijedt, riadt emberek svájci mentesítő okiratra várnak. Szinte akaratlanul is hozzá tehetjük, hogy őket legalább szólították, ekkor még volt nevük, életük. Még bíztak a csodában, a megmenekülésben.

A szerző a Mentőbizottság és az SS együttműködéséről különösen sok új adatot, összefüggést tárt fel. Ebből a szempontból főleg azt hangsúlyoznám, hogy 1941 őszétől, a Magyarországot környező országokban felerősödött zsidóüldözést követően a cionista mozgalom szerepe megnőtt. Mivel a hagyományosnak vélt magyar–zsidó együttélés megtört, a megerősödő mozgalom pedig kitörési lehetőséget kínált (7–8.). A Palesztinába való kivándorlás ugyan mint álom létezett, de valósággá válása igen vontatottan haladt. Komoly Ottó mérnököt a Magyar Cionista Szövetség élén elsősorban a magyar zsidóság jövője, a zsidó haza megteremtése foglalkoztatta. E tevékenységbe kapcsolódott be a jogot végzett újságíró, dr. Kasztner Rezső és több más értelmiségi fiatalember, nő is. A Pro Palesztina Szövetség budapesti munkája 1942-től zsidómentés, segítségnyújtás, menekülési lehetőségek szervezéséből állt. Kasztnernek még a filmből ismert Oskar Schindler krakkói német gyár-
iparossal is volt kapcsolata. E fél Európát átszelő hálózatot – Szita Szabolcs dokumentálja is mindezt – a német Gestapo hamar felismerte, és az embermentésnek nevezett üzlet árait bizalmi emberei révén tovább emelte. 1943-tól már futárszolgálat, ügynökök hálózata is működött. 1944 tavaszától (a német megszállás, a gettók, a deportálások idején) az élet vagy halál kérdése egyértelművé vált a cionista vezetők számára. Ugyanekkor a németek parancsára létrehozott Zsidó Tanács (vezetője Stern Samu) túlzónak vélte a cionisták véleményét, bízott a magyar „törvényességben” és magára maradt. A faji alapon (27–28.) zsidónak sorolt magyarok elleni átgondolt hadjáratot anyagi és erkölcsi vonatkozásban is „hatékonyan” végrehajtották.

A magyarországi Endlösung, az Ungarnaktion során a vidéki magyar zsidóságot, a több mint 400 000 embert elszállították. Alig félszáz nap kellett a történelmi magyar vármegyék „zsidótanításához”. És, ahogy minderről a dombóvári visszaemlékező, Rab Erzsébet, a volt rabbi neje írta, nem verték félre a harangokat.²

² RAB Erzsébet: *És nem verik félre a harangot*. Anonymus Kiadó, 1948.

A vidéki zsidóság minden vagyona a magyar állam tulajdonába került. A zsidó életekkel való embervásáron a gáláns németek már 100 000 dollár fejpenzt kértek. A névsorok összeállítása érthetően indulatokat szült.

Szita Szabolcs jól gazdálkodott a személyes visszaemlékezésekkel is. Ezek alapján érzékelteti az első vonat „kedvezményezettjeinek” (318 fő) sorsát Budapesttől (a nem létező Waldseen át) Svájcig, majd Tel-Avivig.

A kötet részben új megközelítésben szól (és azt bizonyító adatokat tesz közzé) az Ausztriában kényszermunkát végző (közel 15 000 fő) vidéki magyar zsidók tevékenységéről (86–87.). A szerző szerint a legújabb osztrák történeti munkák megalapozónak tekintik az ingyen végzett kényszermunkát az osztrák gazdaságban. Az ismert magyarok közül bécsi deportált volt Tevan Andor könyvkiadó (Békéscsaba) és Seres Rezső slágerszerző is.

A neves zsidó származású iparmágnások (Chorin Ferenc, báró Weiss Jenő, a báró Kornfeld és a Mauthner család tagjai) ugyancsak elhaghatták Budapestet. Róluk nyilatkozta Fenyő Miksa író: „Emelhető vád valaki ellen, akinek családjával – negyed magával – [...] az élet valamelyes lehetősége és a legkegyetlenebb halál között kell választania, hogy hajlandó javait feláldozni?” (105.) A szerző nyomán a recenzens is osztja Fenyő Miksa véleményét.

Szita Szabolcs könyvét elsősorban a történelem iránt érdeklődő fiatalok figyelmébe ajánljuk.

Micheller Magdolna

Áldozatok és tettek*

„Egy társadalom története olyan, mint egy kollektív életrajz. És akárcsak egy életrajzban – ami ugyancsak különálló epizódokból áll –, a társadalom történetében is minden összefügg mindennel. És ha ebbe a kollektív életrajzba valamely ponton beleillesztenek egy nagy hazugságot, akkor semmi nem lesz hiteles, ami ezután következik, és mindent a leleplezéstől való félelem fog egybefűzni. Az ilyen közösség tagjai pedig ahelyett, hogy saját életüket élnék, gyanakodva pillantgatnak majd hátra a válluk fölött, és megpróbálják kitalálni, mit gondolnak cselekedeteikről mások.” (150.) Ez a részlet Jan T. Gross *Szomszédok* című könyvéből jól megfogalmazza, milyen következményekkel járhat, ha egy nemzet nem képes beemelni

* Jan T. Gross: *Szomszédok. A jedwabnei zsidók kiirtása*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2004. 192 p.